

ЖУРНАЛИСТИКАЖУРНАЛИСТИКАJOURNALISM*Алымбаева З.А., Эргеш уулу С.***ТЕЛЕЖУРНАЛИСТТИН КЕБИНЕ КОЮЛГАН ТАЛАПТАР
ЖАНА КЕП МАДАНИЯТЫНЫН САКТАЛЫШЫ***Алымбаева З.А., Эргеш уулу С.***ТРЕБОВАНИЯ К РЕЧИ ТЕЛЕЖУРНАЛИСТА И
СОХРАНЕНИЕ КУЛЬТУРЫ РЕЧИ***Z.A. Alymbaeva, Ergesh uulu S.***REQUIREMENTS FOR THE SPEECH OF
A TV JOURNALIST AND THE PRESERVATION
OF THE CULTURE OF SPEECH**

УДК: 316.77; 070

Бул макалада журналисттин кебинин табиятын аныктоо, кеп маданиятынын, кеп техникасынын журналистикада аткарган кызматын, ордун, маанисин, маңызын жана өзгөчөлүктөрүн илимий негизде түшүндүрүү жана кыргыз телесиндеги журналисттердин кебинин абалы тууралуу маалымат берүү максатын көздөйт. Алып баруучунун кеби кандай сапаттарга ээ болуусу керектиги тууралуу маалымат берилип, туура кеп, мыкты кеп, логикалуулук, кептин тазалыгы, байлыгы, адептүүлүгү жөнүндө сөз болот. Алып баруучунун кебиндеги орфоэпиялык нормалардын маанилүүгү айтылып, журналисттин кеби коомду тарбиялоодо маанилүү фактор экендигин баса көрсөтөт. Алып баруучунун кеби туура, так гана болбостон жагымдуу жана угуумдуу болушу керек. Макалада кептеги угуумдуулукту камсыз кылуучу интонациянын элементтери тууралуу да кенен сөз болот. Авторлор макалада белгилүү окумуштуулардын эмгектерине таянат.

Негизги сөздөр: телеберүү, кептик аппарат, кеп маданияты, артикуляция, риторика, оратордук өнөр, ритм, мелодика, дикция, кептин техникасы.

Целью данной статьи является определение характера речи ведущего развлекательных программ, научное объяснение роли, места, значения, сущности и особенностей речевой культуры, техники речи в журналистике и предоставление информации о состоянии речи ве-

дущих развлекательных программ на кыргызском телевидении. Представлена информация о том, какими качествами должен обладать ведущий, а также дана информация о правильной речи, качественной речи, логической речи, о чистоте, богатстве и нравственности речи. Подчеркивается важность орфографических норм в речи ведущего, выступление является важным фактором в просвещении общества. Речь журналиста должна быть точной, понятной и приятной. В статье также обсуждаются элементы интонации, которые делают речь приятной. Авторы опираются на работы известных ученых.

Ключевые слова: телепередача, речевой аппарат, культура речи, артикуляция, риторика, ораторское мастерство, ритм, мелодика, дикция, техника речи.

The purpose of this article is to determine the nature of the speech of the leading entertainment programs, the scientific explanation of the role, place, meaning, nature and characteristics of the speech culture, speech technique in journalism and the provision of information on the state of speech of the leading entertainment programs on Kyrgyz television. Information is provided about what qualities the presenter should have, as well as information about correct speech, high-quality speech, logical speech, purity, richness and morality of speech. The importance of spelling standards in the speech of the presenter is emphasized, performance is an important factor in educating society. The speech of the journalist must be accurate, understandable and enjoyable. The

article also discusses the elements of intonation that make speech enjoyable. The authors rely on the work of famous scientists.

Key words: *telecast, speech apparatus, speech culture, respiratory organs, articulation, rhetoric, oratory, rhythm, melody, diction, speech technique.*

Тил пикир алышуунун куралы катары адамзат коомунда чон мааниге ээ. Маектешүүдө, табият менен сырдашууда да купуя сырдуу кубулуш катары эсептелинет. Ал өзүн жараткан жана өзү кызмат кылган коомдун турмушу, андагы өсүп-өнүгүү, өзгөрүү менен тикеден-тике карым-катыш, байланышта аныкталуу мүмкүнчүлүгүнө ээ.

Бирок, ошондой болсо да тилдин өсүп өнүгүшүнө, калыптанышына ага жигердүү кам көрүү маселеси эч качан коомдо көмүскөдө калбашы керек.

Кептин сапаты дегенде сүйлөгөн сөзбүздүн, жазгын жазуубүздүн тууралыгы, тактыгы, жөнөкөйлүгү сөзсүз түрдө болуусу абзел. Себеби, журналист жазган материалды коомчулуктун маалымат сабаттуулугун жогорулатуу үчүн жогорудагы эрежелерди эске алып койгон оң.

Тележурналисттин кеп маданиятында кептин коммуникативдик (байланыштык) сапаттары деген термин колдонулат. Бул термин кептин пикир алышуунун, коммуникациянын куралы экендигине жана кептин пикир алышуу үчүн кызмат кылган сапаттарын өзүнчө бөлүп кароого негизделген. Кеп маданиятына ээ болуу - кептин сапаттарын жогорку деңгээлге жеткире өнүктүрүү. Эгер кеп жогорку сапатта түзүлсө, айтуучунун оюн угуучуга толук, туура жеткире алат, пикир алышуунун сапатын өстүрөт. Алып баруучунун кеби кандай сапаттарга ээ болуусу талап кылынат? Орус окумуштуусу Б.Н.Головин өз эмгегинде [5, 25-б.] кептин коммуникативдик сапаттарын анын ой жүгүртүү, аң-сезим, тил, реалдуу дүйнө, угуучу жана пикир алышуунун шарты менен байланыш-катышта аныктаган. Кептин тил менен байланышынан кептин тууралыгы, тазалыгы жана байлыгы келип чыгат. Кептин тууралыгынын тилдик эрежелердин, нормалардын негизинде түзүлгөндүгү, нормалардын кепте кыйшаюусуз сакталышы. Кептин тазалыгы анын адабий тилге жат жана этикалык нормаларга ылайык келбеген сөздөрдү камтыбагандыгы. Ал эми кептин байлыгы - анда тилдик каражаттардын мол колдонулгандыгы.

Кептин ой жүгүртүү менен карым-катышынын негизинде кептин логикалуулугу, тактыгы жана жеткиликтүүлүгү түзүлөт [5, 27-б.]. Эгер кепте түшүнүктөр жана элестер аларды так туюнткан сөздөр жана сөз айкаштары менен чагылдырылган болсо, андай кеп так болот. Эгерде сөздөрдүн, сөз айкаштарынын жана сүйлөмдөрдүн өз ара маанилик байланышы логикалык мыйзамдарга карама-каршы келбесе, анда кептин логикалуулугу сакталат.

Алып баруучунун кебинин жеткиликтүүлүгү анын логикалык ырааттуу өнүгүшүнө байланыштуу. Алып баруучунун кебинин аң-сезим менен байланышы кептин көркөмдүгүн, элестүүлүгүн жана таасирдүүлүгүн жаратат. Эгер кепте атайын даярдалган сөздөрдүн жайгашуусу, кептин түзүлүшү акыл-эске гана эмес, аң-сезимге да таасир этип, угуучунун көңүлүн бурса, кызыктырса, кептин көркөмдүгү жогорулайт. Ал эми аң-сезимде конкреттүү - сезимдик, көркөм элестерди жаратууга жөндөмдүү кеп элестүү кеп катары бааланат. Кеп угуучулардын акыл-эсинин, аң-сезиминин бардык сфераларына таасир этип, көрүүчүнү айтуучуга багындыра алса, мындай кеп таасирдүү болот. Алып баруучунун кебинин реалдуу дүйнө менен катышы кептин предметтик тактыгын жана предметтик логикалуулугун берет. Сөз мааниси менен дүйнөдөгү предметтин (нерсенин, кубулуштун) ортосунда толук дал келүүчүлүк болсо, кептин предметтик тактыгы камсыз кылынат. Ал эми предметтердин ортосундагы байланыштар, мамилелер сөздөрдүн ортосундагы маанилик байланышка дал келсе, кеп предметтик логикалуулукка ээ. Кептин угуучу менен байланышынан улам кептин жеткиликтүүлүгү жана таасирдүүлүгү аныкталат. Тилдик структурасы андагы маалыматты жеңил түшүнүү үчүн ылайыкталган кеп жеткиликтүү кеп деп аталат. Эгер кептин структурасы угуучунун жүрүм-турумун, ишмердигин, көз карашын өзгөртүүгө таасир кыла алса, андай кептин таасирдүүлүгү жогору катары бааланат. Кептин пикир алышуунун шарты менен байланышы кептин орундуулугун шарттайт. Кептин структурасы пикир алышуунун шарт-кырдаалына ылайык түзүлсө, кеп орундуулугу сакталат. Азыркы тапта да адабий тилдин нормаларын жайылтуу актуалдуу маселелерден. ММК да элдин алдына чыгып сүйлөөдө адабий тилибиздин орфоэпиялык нормаларын туура колдонушуна жетишүү

менен тил маданиятынын жогорулашына салым кошо алабыз. «Туура колдонуу» деген түшүнүктү Б.М. Юнусалиев мындай чечмелеп түшүндүргөн: речтик тил каражаттарын туура тандап алынган сөздөрдү жатыгы менен колдонуу, орфографиялык эрежелерге баш ийүү жана орфоэпиялык жактан да таза сүйлөө маселелери кирет.

Ошентип, академик Б.М. Юнусалиев кыргыз адабий тилинин изилденишине негиз салган, теориялык багыттагы баалуу эмгектерин калтырган. Өзгөчө адабий тилдин диалектикалык базасы, анын оозеки жана жазуу түрлөрү жөнүндө анын жоболору өзгөчө баалуу. Ошондой эле Б.М. Юнусалиев адабий тилдин орфоэпиялык принциптерин, андагы негизги жоболорду так аныктап көрсөткөн.

Норма-адабий тилдин эң негизги белгиси жана өзгөчө касиети. Окумуштуу Т.Акматов белгилегендей, «норма пикир алышууда дайыма колдонулган баардыгына бирдей түшүнүктүү ийкемдүү вариант. Норма адабий тилдин татаал структурасында бириктирүүчү жан жөнгө салуучу звено болуп саналат. Бирок ошол эле учурда адабий тилдин нормасы - дайыма өсүп-өнүгүп туруучу диалектикалык көрүнүш. Албетте норма адамдын кеп аракетин жөнгө салып турат, бирок окумуштуу-лингвист Б.Н. Головин белгилегендей, нормадан тышкары максаттуулук регулятору да бар. Окумуштуунун аныктамасы боюнча норманын максатка ылайыктуулуктун бекем, туура айкалышуусу гана коомдун айрым адамдардын сүйлөө маданиятын камсыз кыла алат. Акыркы мезгилдерде коммерциялык каналдардын кескин көбөйүшүнүн натыйжасында алып баруучу – журналист оозеки стилди колдонуу менен көчөдө жүргөндөй эле сүйлөө керек деген пикирди бекемдегендей болду. Кандай гана болбосун аудиториянын көңүлүн бурдуруу максаты учуруларды «көчө сөзүнүн» деңгээлине түшүрдү. Аудиторияга жакындоону көздөгөн алып баруучунун жаргондору, ал тургай криминалдашкан чөйрөнүн лексикасын көп колдонушу, фразалардын башаламан айтылышы, логиканын жоктугу, дикциянын жоюлушу сүйлөө маданиятынын кескин төмөндөшүнө алып келди [7, 96-б.]. Ошондой эле теле радио түз байланышка чыккан жарандардын орфоэпиялык нормаларды туура, так сактабай, диалектилик өзгөчөлүктү сактап сүйлөгөн учурлары белгилүү. Мисалы: тов, сув, кув, куйов, деп дифтонг менен сүйлөгөндөр, же болбосо з менен с ны

туура сүйлөй албаган адамдар кездешет. Келтирилген мисалдар эфирде орфоэпиянын нормаларынан четтеп кеткен учурларынын айрымдары гана болуп саналат. Бул проблемалар орфоэпия маселесине арналган айрым бир макалаларда жана справочниктерде кеңири чагылдырылган. Орфоэпиялык эрежелердин иштелишинде жана алардын такталышында эң бир орчундуу маселеси адабий тилде жазылышы менен айтылышы бирдей эмес, айырмасы барсөздөр талдоого алынат. Мисалы, жазылышы; *тынчтык, түнбү, күнбү, нанбы, бирөө, экөө, жылуу, качты, көчтү, түнкү, күнкү*, деген сөздөрдүн айтылышы – *тынштык, түмбү, күмбү, намбы, бүрөө, өкөө, жулуу, кашты, төштү, түңкү, күңкү* түрүндө колдонулат. Бул эрежелерди колдонбогон, керек болсо орфоэпия жана орфография боюнча келген суроолордон такалган Жогорку Кеңештин адамдарын, анын ичинде ММКнын өкүлдөрү да туура эмес айтып, программалардан бериле бергеннен улам биздин тил жабыркап жатат десек жаңылышпайбыз. Ошентсе да адабиятчылардын, тилчилердин каккан коңгуроосунун аркасында журналистикада, башкача айтканда ММКларда жайылтылып жаткан маалыматтарды берүүдөгү колдонулган диалектилердин аябагандай көптүгү, орфоэпиялык жана орфографиялык каталардын көбөйгөндөн көбөйүп эфирдин алып баруучусубу, жаңылык алып баруучубу баарынын катасын түздөө максатында Илимдер академиясынын кеңешмесинин аркасында каралган өз тилибиздин нормалары боюнча атайын журналисттер үчүн акысыз сабактар өтүлөөрү анын жардамы тийип кетип эле оңдолуп келе жатабыз дегенден алыспыз, албетте чалынуулар, себептер, таасирлердин аркасында азгантай болсо да калыпка салынып жазылган нормалар менен иштегенге элибиз үйрөнүп келе жатат десек туура болот. Телекөрсөтүүдөгү алып баруучулук канчалык популярдуу болсо, ошончолук жооптуудагы кесип. Андыктан, алып баруучунун чыгармачылык потенциалы улам жогорулап, улам байып отурушу кажет. Бул үчүн тынымсыз аракет, кажыбас эмгек керек. Алып баруучунун дикциясынын үнүнүн жагымдуулугу, айта турган маалымат ар бир көрөрманга, угарманга жеткире билгендиги, баары менен жылмая саламдашып, экран менен элдин ортосунда жылуу маанай түзө билүүсү, эң керектүү жана баалуу жетишкендиктердин бири болуп саналат. Кезегинде К.С. Станиславский:

“Мыкты актёрдон залга тараган нурлануу кандай болсо, диктордон алып баруучуну айырмалап турган нурлануу да, дал ошондой касиетти билдирип турат” деген. Ал эми көңүл ачуучу программалар башка берүүлөргө караганда алда канча жеңил көрүнгөнү менен, алып баруучулардан кеп маданиятын талап кылат. Кепке коюлган нормалар сакталган учурда программанын көркөмдүк деңгээли өсөт, аудиториясы кеңейет жана коомчулукта аброю көтөрүлөт.

Чындыгында, телекөрсөтүүнүн жана радиотуруунун алып баруучусу болууну каалагандар көп. Бирок ошол кадыр-барктуу кесиптин канчалык түйшүктүү, ары талабы күч экендигин көпчүлүк учурда эске албагандар деле бар. Белгилүү болгондой, телекөрсөтүүдө болобу, радио толкунундагы алып баруучулар болобу көрөрмандар менен угармандардын табитине карап, саясий кабарлардан тартып, экономикалык жаңылыктар, музыка жана спорт чөйрөсүндөгү маалыматтар менен тааныштырат. Андыктан, ошол ар бир окуяны баяндап жаткан алып баруучунун эрудициялык көрөңгөсү бай болуп, филологиялык, гуманитардык, чет тилдер жаатында жетиштүү билими болушу кажет. Ошол эле мезгилде алып баруучунун кесиптик чеберчилигине журналист, психолог жана артистизм сыяктуу бир канча адистик ыкмаларды колдоно билген талант менен шык талап кылынат.

Демосфен: “Кеп канчалык кызыктуу болбосун, эгерде ал алсыз, так эмес, кырылдаган үн менен сүйлөнсө угарман тарабынан эч качан кабыл алынбайт” – деп белгилеген. Сүйлөө учурунда үн-кептин мазмуну жана оратордун келбети менен манерасы сыяктуу маанилүү. Үн – бул сүйлөп жаткан адамдын билдирүүсүнүн аудиторияга жеткирүүчү куралы. Адамдын үнү калкка таасир этүүчү күчтүү каражат. Кооз жана жагымдуу үн аркылуу оратор угармандардын көңүлүн биринчи мүнөттөрдө эле өзүнө буруп, аларды ишенидире алат.

Көп учурда көңүл ачуучу программаларынын алып баруучулары кебинин уккулуктуулугу үчүн речтик аппаратты туура жана натыйжалуу колдонууга аракет кылышат. Ал үчүн туура кептик дем алууну, үндү коюуну, дикция, интонациянын үстөндө иштөөнү жана кептик угууну калыптандырышат. Туура кептик дем алуу бул диафрагма аркылуу дем алуу. Ал эми үн бул табигаттан берилген уникалдуу аспап. Дикция жана интонация ар бир тыбыштын жана сөздүн туура так айтылуусуна жардам берет. Оозеки кептин интонациясын сактоо үчүн интонациянын компоненттерин колдонууга көңүл бурулушу зарыл.

Демек, журналисттин тилдик чеберчилиги, речтин техникасын, кеп маданиятын сактоосу программанын беделин, каналдын рейтингин, аудиториясын аныктоочу күчкө ээ. Андыктан нормага салынган кепке ээ болуу журналисттин ишмердигинде абдан маанилүү маселе.

Адабияттар:

1. Азарин В.Л. От замысла до экрана. - М., 1996. - С. 303.
2. Багиров Э.В. Основы журналистики. - М., 1989. - С. 238.
3. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. - М.: Искусство, 1979. - 423 с.
4. Гапарова Ч.А. Кыргыз тилиндеги сүйлөшүү кебинин лексикасы: филол. илим. канд. ... дис. автореф. - Бишкек, 2006. - 24 б.
5. Головин Б.Н. Основы культуры речи. - М.: Высшая школа, 1988.
6. Давлетов С.А. Сөз маданияты жана ага коюлчу талаптар. (Тилчинин үнү). // Кыргызстан маданияты, -1968. - 3-апр.
7. Джаманбаева Т. Телерадио алып баруучунун чеберчилиги. - Бишкек, 2014. - 172 б.
8. Киртли Жейн Медиа мыйзамы. - Б., 2011. - 192б.